

התמודדות עם הגברת מצבי סיכון של ילדים ובני נוער נוכח מגפת הקורונה: סקירה בין-לאומית

יואה שורק, איה אלמוג-זקן, לילך זוהר, פידא ניג'ם-אכתילאת וענת גלעד

אוגוסט 2020

עיקרי הדברים

- מגפת הקורונה העצימה את הקשיים בחייהם של ילדים ובני נוער בעולם:**
 - השפעה אוניברסלית: העמקת הקשיים בתחום הלימודי והרחבת הפערים הלימודיים; עלייה במספר הילדים החווים מצוקה נפשית; והתגברות תופעות של בריונות וניצול קטינים במרחב הווירטואלי.
 - השפעה על ילדים שהיו במצבי סיכון וסכנה טרם המשבר (שחלקם מאוכלוסיות מוחלשות): עלייה במספר הילדים בסיכון לאובדנות; התגברות העוני והיעדר הביטחון התזונתי; עלייה במספר הילדים נפגעי התעללות והזנחה והקושי באיתורם; קשיים באספקת מענים בקהילה ובסידורים חוץ ביתיים.
- תיעוד דרכי ההתמודדות בפועל של מדינות וארגונים חברתיים עם האתגרים שמציבה הפנדמיה לאיתור ילדים ובני נוער ולטיפול בהם הוא עדיין מועט יחסית.** לעומת זאת ישנה כתיבה עשירה של המלצות והנחיות לממשלות ולארגונים חברתיים כיצד לפעול לצמצום הקשיים בתחומים אלה, ולכן ניתן משקל רב יותר למידע מסוג זה בסקירה.
- מן ההמלצות וההנחיות הרבות שניסחו חוקרים וארגונים בין-לאומיים לממשלות ולארגונים חברתיים בכל אחד מן התחומים שבהם מתמקדת הסקירה, עולים כמה עקרונות בסיסיים, ואלה הם:**
 - **הרחבת הפעילות לצמצום גורמי הסיכון המשפיעים על רווחתם של ילדים, ובהם מתן רשת ביטחון כלכלית וביטחון תזונתי; אספקת אמצעי למידה דיגיטליים למשפחות מעוטות יכולת וגישה לאינטרנט; והפעלת תוכניות קהילתיות כוללניות להגברת הסולידריות החברתית ולצמצום גורמי הסיכון באזורי מגורים של אוכלוסיות מוחלשות.**

- **מתן הכשרות בנוגע לפעילות מיטבית ובטוחה של ילדים בסביבה הדיגיטלית לילדים, להורים ולאנשי מקצוע.** זאת כאמצעי להתקדמות של ילדים בלימודים, להימנעות מתופעות של בריונות וניצול ילדים ברשת וכאמצעי להשגת תמיכה חברתית.
- **הגדרת השירותים להגנת הילד והסידורים החוץ ביתיים כשירותים חיוניים ופעילות להרחבתם ולהתאמת פעילותם בעת הטלת הגבלות תנועה וצורך מוגבר בבידוד.**
- **מתן הכשרות לאנשי מקצוע על דרכים לזיהוי מצוקה של ילדים באמצעים הדיגיטליים גם כשאינם מדווחים על כך ישירות.** זאת, כבסיס למתן תמיכה נפשית לילדים החווים מתח ולחץ נפשי; וכדרך לאיתור ילדים נפגעי התעללות והזנחה או ילדים שהם בסיכון לפגיעה עצמית וכדרך לאבחון רמת מסוכנות של הילדים לפגיעה עצמית ולאובדנות.
- **הגברת המעורבות של הציבור הרחב בתהליכים של איתור ילדים בסיכון והגנה עליהם באמצעות השקת קמפיינים חברתיים רחבים להעלאת מודעות הציבור להתגברות תופעות של התעללות בילדים והזנחתם, רתימת הציבור לסיוע באיתור ילדים ובהגנה עליהם והפצת מידע על דרכים לסיוע.**
- **פעילות פרואקטיבית של אנשי מקצוע ליצירת קשר שוטף ותדיר עם ילדים.** מומלץ כי מורים, אנשי טיפול ועובדי הגנת הילד ייזמו קשר תדיר ושוטף עם ילדים כדי לשאול לשלומם, לתמוך בהם, ליעץ ולסייע להם מבחינה לימודית וגם כדרך לאיתור ילדים במצבי התעללות והזנחה ולהפנייתם לגורמי סיוע.
- **תגבור כוח האדם בשירותים מרכזיים לילדים.** רצוי לפעול לתגבור כוח האדם בשירותים התומכים בהתפתחותם של ילדים, בהגנה עליהם ובטיפול בהם: עובדים בתחום ההוראה כדי לספק תגבור לימודי, במיוחד לילדים מתקשים; יועצים ופסיכולוגים חינוכיים כדי להרחיב את מערך התמיכה הנפשית; עובדי השירותים להגנת הילד כדי להרחיב את מאמצי האיתור; והעובדים בסידורים החוץ ביתיים כדי לפעול בתפוסת כוח אדם מלאה וכדי להבטיח תמיכה מרבית למשפחות האומנה.
- **הגברת ערוצי התמיכה הדיגיטלית הישירה בילדים והפצת מידע בנוגע אליהם.** למשל תגבור פעילותם של קווים חמים לילדים (בטלפון או באינטרנט), וקיום מפגשים וירטואליים של ילדים עם מומחים להקניית שיטות להתמודדות עם מצבי לחץ, למענה על שאלות ומצוקות ולהפניה לגורמי הגנה וטיפול.
- **עידוד ילדים לסייע לילדים אחרים, והכשרתם בנושאים אלה.** למשל, הומלץ להנחות ילדים בדרכים לאיתור ילדים אשר מתקשים בלימודים, בסיוע לילדים המתקשים לפעול בסביבה הדיגיטלית, באיתור ילדים אשר חווים מצוקה נפשית, הזנחה או התעללות, ובהפנייתם לגורמי תמיכה, הגנה וטיפול.
- **שיתוף ילדים בתהליכים של קביעת מדיניות הנוגעת לחייהם.** למשל בתהליכי קביעת מדיניות הנוגעים לשמירה על בטיחות ילדים ברשת, ובתהליכי עיצוב תוכניות קהילתיות כוללניות שמטרתן, בין השאר, לפעול למניעת מצבי סיכון בקרב ילדים ולהגנה עליהם.

1. הקדמה

בשלהי 2019 ובתחילת 2020 התפשטה מחלת ה-COVID-19, הנגרמת על ידי נגיף קורונה (SARS-CoV-2). ב-11 במארס 2020 הכריז ארגון הבריאות העולמי על המחלה כעל מגפה עולמית (פנדמיה) והעריך כי שיעור ניכר מכלל אוכלוסיית העולם יידבק בנגיף. אי-לכך, מדינות ברחבי העולם, ובהן ישראל, הכריזו על מצב חירום והודיעו על הגבלות והנחיות שמטרתן ליישם את עיקרון הריחוק החברתי (social distancing) אשר נועד להאט את התפשטות התחלואה.

כתוצאה מכך, יחידים ומשפחות שהו ימים רבים בסגר בבתיהם ולא יצאו למסגרות עבודה, לימודים ופנאי. מציאות זו נכונה עדיין לרבות מן המשפחות, ועל רקע אי-הוודאות הכרוכה בפנדמיה היא עלולה לחזור על עצמה בעתיד. לצד ילדים ומשפחות שמשבר הקורונה ומדיניות ההגבלות אולי היטיבה עימם, למשל בכך שאפשרה זמן לבילוי משפחתי ולפעילות פנאי, במשפחות אחרות לשילוב בין חרדה קיומית ללחצים בריאותיים, כלכליים ומשפחתיים יש פוטנציאל לפגיעה בהתפתחותם של ילדים ובני נוער וברוחתם הנפשית, ואף ליצירת מצבי סיכון וסכנה (ארזי וסבג, 2020).

מסמך זה מתמקד בשישה אתגרים מרכזיים בחייהם של ילדים ובני נוער שהועצמו נוכח משבר הקורונה: קשיים בתחום הלימודי; עלייה במספר הילדים החווים מצוקה נפשית והמצויים בסיכון לאובדנות; התגברות העוני והיעדר ביטחון תזונתי; התגברות תופעות של בריונות וניצול במרחב הווירטואלי; הקושי באיתור ילדים נפגעי התעללות והזנחה ובהגנה עליהם; והקשיים בטיפול בילדים בסידורים חוץ ביתיים. בנוגע לכל אתגר נציג את השפעותיו של משבר הקורונה על היווצרותו או על התגברותו. לאחר מכן נציג דוגמאות להתמודדות של ממשלות ושל וארגונים חברתיים עם כל אתגר, ולבסוף נציג המלצות של חוקרים ושל ארגונים בין-לאומיים לממשלות ולארגונים חברתיים להתמודדות מיטבית עימו.

הסקירה נערכה ביולי 2020 והתבססה על מידע מאתרי אינטרנט של ממשלות ושל ארגונים חברתיים מקומיים ובין-לאומיים, וכן על מסמכים רשמיים שלהם.¹ עיקר המידע נמצא מן המדינות האלה: ארצות הברית, בריטניה, קנדה, אוסטרליה, ניו-זילנד, אירלנד, לטביה, אסטוניה, איטליה וקרוואטיה.

אחד הממצאים המשמעותיים שעלו מסקירה זו הוא כי עדיין לא נכתב הרבה על דרכי ההתמודדות של מדינות וארגונים חברתיים עם האתגרים השונים בחייהם של ילדים ובני נוער. אפשר להניח שאחת הסיבות לכך היא היעדר פניות לכתיבה בשל ההצפה בקשיים והצורך להתמסר לעשייה עצמה. סוג המידע הרווח יותר שנמצא בספרות הוא מסמכים של ארגונים בין-לאומיים, כדוגמת ארגון מדינות ה-OECD, UNICEF וארגון הבריאות הבין-לאומי (World Health Organization - WHO) המציעים עקרונות להתמודדות מיטבית עם האתגרים השונים, והנחיות לממשלות ולארגונים חברתיים כיצד לפעול באופן הטוב ביותר. מסיבה זו, גם בסקירה הנוכחית ניתן משקל רב יותר לעקרונות ולהמלצות לפעולה של חוקרים וארגונים בין-לאומיים.

להלן תיאור האתגרים המרכזיים בחייהם של ילדים ובני נוער נוכח משבר הקורונה ודרכי ההתמודדות עימם שנמצאו או שהומלץ עליהן בספרות.

2. התמודדות עם קשיים בתחום הלימודי

מגפת הקורונה שיבשה את הפעילות הבית-ספרית ברוב מדינות העולם, לרבות בישראל, וגרמה לסגירה ולפתיחה של בתי הספר לסירוגין (UNESCO, 2020). סגירתם של בתי הספר גרמה, ברוב המדינות המתקדמות

¹ תודה מיוחדת ליניב אורן ולשקד לובוצקי-גטה על הסיוע באיתור החומרים לסקירה.

בעולם, למעבר מזורז ללמידה מרחוק בסביבה דיגיטלית. לצד יתרונותיו, עלולות להיות לשינוי זה גם השלכות שליליות על מצבם הלימודי של תלמידים ועל הרחבת הפערים הקיימים. זאת משום שהצלחת הלמידה המקוונת תלויה, בין השאר, בקיומם של משאבים חומריים וחברתיים שאינם נגישים במידה שווה לכל הילדים. כך למשל, הצלחת הלמידה המקוונת תלויה במידה רבה בנגישות של כל אחד מן הילדים בבית למחשב ולסביבת עבודה שקטה המאפשרת ריכוז ולמידה. תנאי הלמידה המקוונת מאתגרים עבור כלל התלמידים, אך בפרט עבור תלמידים עם לקויות למידה וקשיי קשב וריכוז אשר זקוקים לתנאי למידה מיוחדים ולסביבת למידה מותאמת (דהן וצדוק, 2012). נוסף על כך, למידה מן הבית מצריכה זמן, פניות של ההורים וכישורים מתאימים להדרכת ילדיהם בלמידה מרחוק ובתכנים הנלמדים. מצב זה עלול להעמיק את הפערים בין ילדים ממשפחות מוחלשות ובין ילדים ממעמד חברתי כלכלי גבוה יותר, אלא אם כן ניתן לילדים ממשפחות מוחלשות סיוע רב יותר (OECD, 2020a). נוסף על כך, יחסים בין-אישיים במסגרת קבוצת השווים במערכות חינוך הם גורם המגביר מעורבות בלמידה והצלחות אקדמיות (Martin & Dawson, 2009), ולכן הריחוק החברתי והפגיעה בתחושת השייכות החברתית עלולים להגביר גורמי לחץ ולפגוע במוטיבציה ובהשקעה בלימודים בטווח הארוך (Yeager et al., 2013). מכאן, שהמעבר הכפוי ללמידה מרחוק עלול לפגוע ברצף הלמידה, במוטיבציה ללמוד וכמובן גם בהישגים של התלמידים משכבות מוחלשות בחברה (להרחבה ראו ארזי וסבג, 2020).

השבתת מערכת החינוך כללה את השבתת מערך החינוך המיוחד. לצעד זה השפעה קשה על ילדים רבים עם מוגבלות אשר נותרו ללא מערך הטיפולים המותאם שניתן להם במסגרת החינוכית. עבור תלמידי החינוך המיוחד, שבירת השגרה עלולה להוביל לנסיגה ניכרת בהתפתחות ובהישגים שצברו לאורך שנים ולהביא לביטוי התנהגות קשים. בהיעדר המערך התומך, הוריהם של ילדים אלו ניצבים בפני התמודדויות קשות ביותר ללא ליווי והכשרה מתאימים, וכשיש ילדים נוספים בבית, הקושי גובר עוד יותר (ברלב ואחרים, 2020).

יוזמות מקומיות להתמודדות עם קשיים בתחום הלימודי בעת משבר הקורונה

בחלק ממדינות ה-OECD הייתה הנגשה בחינם של תוכניות לימודים מקוונות שונות ואף הנגשה שלהן בטלוויזיה וברדיו עבור אוכלוסיות שלהן אין חיבור לאינטרנט. נוסף על כך, פותחו חומרי לימוד מקוונים חדשים, אפליקציות ופלטפורמות חדשות ללמידה מרחוק. באסטוניה למשל, כדי לסייע ולספק תמיכה טכנית בלמידה מרחוק, בתחילת המשבר העבירו כל בתי הספר וובינר הדרכה להורים כיצד לתמוך בתהליכי הלמידה של ילדיהם מרחוק. בצרפת, פותחה מערכת ייחודית למורים המאפשרת קשר עם כל אחד מתלמידיהם לצורך מעקב אחר הפעילות הלימודית העצמאית של הילדים, ותמיכה בלמידה שלהם, ובאופן המעודד יצירת קשר אישי יום-יומי. בלטביה, הוכן מדריך ללמידה עצמאית מרחוק ולהפעלת אמצעים טכנולוגיים ללמידה מרחוק והוא סופק לכל מנהלי בתי הספר, המורים וההורים במדינה. נוסף על כך, ארגונים חברתיים רבים במדינה התנדבו לספק אמצעים טכנולוגיים, שירותי תמיכה והדרכה על למידה מקוונת לילדים ממשפחות מעוטות יכולת (OECD, 2020a).

המלצות להתמודדות עם קשיים בתחום הלימודי (OECD, 2020a)

1. מומלץ לספק אמצעי למידה דיגיטליים (מחשב, טאבלט) למשפחות שידן אינה משגת, ולספק להן גישה לאינטרנט.
2. מומלץ לפתח משאבים דיגיטליים ללמידה מרחוק בכיתות וירטואליות (Perez, 2020).
3. מומלץ להגיש תוכניות לימודים גם ברדיו ובטלוויזיה כדי להבטיח נגישות של כלל התלמידים אליהן.
4. מומלץ לקדם ולהעצים את מיומנויות הלמידה הדיגיטלית אצל ילדים ככלי חיוני בסביבה הדיגיטלית.

5. בעת החזרה ללימודים, מומלץ להעריך את המצב הלימודי של כלל התלמידים ולזהות פערים בלמידה בין התלמידים. רצוי לזהות את התלמידים שצברו פערים לימודיים ולתת להם תגבור לימודי השלמתם.
6. מומלץ לתמוך בהורים ולספק להם הדרכה על האופן שבו הם יכולים לסייע לילדיהם בלמידה הביתית, על ההתקדמות של הילדים בלמידה ועל פעילויות משפחתיות שניתן לקיים בזמנם הפנוי.
7. מומלץ לספק תמיכה ממוקדת להורים מהגרים שייתכן שחסרים להם כישורי השפה והרשת החברתית כדי לקבל את המידע הרלוונטי והתמיכה.
8. מומלץ לתמוך במורים באמצעות הכשרות על אודות הוראה בכלים דיגיטליים, ולעודד גישה ושימוש של מורים בפלטפורמות דיגיטליות שיתופיות.
9. מומלץ לספק למורים תנאים מתאימים ואמצעים טכנולוגיים כדי שיוכלו לשמור על קשר צמוד עם התלמידים המתקשים, ולספק להם תמיכה לימודית נוספת במידת הצורך: תגבור דיגיטלי והרחבה של השיעורים מעבר לשנת הלימודים הרגילה (OECD, 2020b).
10. מומלץ לבחון מחדש את המוקד של תוכנית הלימודים ואת סדרי העדיפויות במטרות הלמידה על פי האילוצים שנגרמו ממגפת הקורונה, תוך שמירה על איזון טוב בין למידה אקדמית ללמידה רגשית-חברתית ושמירה על בריאות הנפש.
11. מומלץ לתמוך בהפעלת מערכת החינוך המיוחד במתכונת מצומצמת, גם בעת הטלת הגבלות תנועה וליצור תשתית מיוחדת ללמידה מרחוק, הקלות שונות בתנאי ההגבלות ושימור רצף השירותים הטיפוליים (ברלב ואחרים, 2020).

3. התמודדות עם עלייה במספר הילדים החווים מצוקה נפשית והמצויים בסיכון לאובדנות

למגפת הקורונה עלולות להיות השפעות ישירות על מצבם הרגשי והנפשי של ילדים. ילדים עלולים לחוות מצוקה רגשית וחרדה מחוויית האיום הקיומי שהם חשופים לו, וכן חרדה משנית כתגובה לשינויים הרבים שהתרחשו בחייהם לנוכח משבר הקורונה, כמו סגירת בתי הספר ופעילויות הפנאי, וכתגובה למצוקת ההורים ולאופן שבו הם מגיבים ללחצים הרבים. מסקרים ראשוניים שנערכו עולה כי חלה עלייה ניכרת בדיווח של ילדים על תחושות חרדה, חוסר ביטחון, עצבות ובדידות בעת משבר הקורונה (ראו: ארזי וסבג, 2020; Kooth, 2020).

בעבור חלק מן הילדים משבר הקורונה גרם להופעתן של מצוקות נפשיות חדשות ובעבור ילדים אחרים הוא החמיר את המצוקות הנפשיות שהיו להם טרום תקופת המשבר. קבוצת ילדים שסובלת במיוחד מן המשבר היא ילדים עם הפרעות נפשיות. מנתונים משנת 2017 עולה כי השכיחות הממוצעת של ילדים וצעירים עד גיל 20 עם הפרעות נפשיות במדינות ה-OECD עומד על 12% (OECD, 2020a). מדובר אם כן בקבוצת סיכון הכוללת גם ילדים ובני נוער עם הפרעות חרדה ופוסט-טראומה, שנמצאים בסיכון לפגיעה עצמית ולאובדנות. ולכן חשוב לתת להם תשומת לב מיוחדת ולספק להם תמיכה מוגברת (Kooth, 2020; Caffo et al., 2020).

יזמות מקומיות להתמודדות עם עלייה במספר הילדים החווים מצוקה נפשית

במדינת וושינגטון בארצות הברית פנו הפסיכולוגים החינוכיים באופן יזום לכל התלמידים שאיתם נפגשו אי פעם לפני משבר הקורונה, הציעו להם עזרה וביקשו מהם סיוע באיתור תלמידים נוספים שעלולים לחוות מצוקה בתקופה זו. יוזמה אחרת של פסיכולוגים חינוכיים בבתי הספר הציבוריים במדינת וירג'יניה בארצות הברית הייתה להציע מפגשי ייעוץ מקוונים למשך 30 דקות לתלמידים, תוך 24 שעות מהגשת הבקשה לשיחה. המטרה היא להציע לתלמידים אפשרות להיות בקשר עם לפחות מבוגר משמעותי אחד נוסף, מחוץ למעגל

המשפחתי. נוסף על כך, הוצעה לתלמידי התיכון הכשרה מקוונת על דרכים לאיתור חברים הזקוקים לעזרה, לסיוע להם ולהפנייתם לגורמי תמיכה שונים, וניתן עידוד להשתתף בהכשרה (Napolitano, 2020). בחלק מן המדינות בארצות הברית נשלחו לבתי התלמידים מחשבים ומכשירים אלקטרוניים שעליהם מותקנת תוכנה שעוקבת אחר מילות מפתח ומתריעה בפני הצוות החינוכי על תלמידים החווים מצוקה נפשית ואף עלולים לפגוע בעצמם או במישהו אחר. בתיכונים בפיניקס ארצות הברית גויסו כל עובדי החינוך, לרבות הספרנים והמפקחים, לעריכת שיחות טלפון עם כל תלמידי בית הספר מדי יום כדי לשאול לשלומם, ולעקוב אחר שינויים במצב רוחם וכדי לבחון את צורכיהם בתמיכה נפשית מקצועית.

במדינות שונות הופעלו גם יוזמות להתמודדות עם ירידה ברווחה הנפשית של ילדים עם הפרעות נפשיות חמורות ועם סיכון לאובדנות. למשל, באירלנד, השירותים לילדים ולצעירים המתמודדים עם הפרעות נפשיות המשיכו לפעול בעת הסגר באופן מקוון והם אף נקטו גישה פרואקטיבית ופנו לכל הילדים והמשפחות הרשומים אצלם, כדי לבחון את מצבם ולהעריך את רמת הסיכון שלהם לפגיעה עצמית ואף לאובדנות. יוזמה של פרויקט (The National Centre for Youth Mental Health) Jigsaw² למשל, הייתה להזמין ילדים וצעירים למפגשים באינסטגרם ובצ'אט קבוצתי לדיונים בנושאים של התמודדות עם בדידות, לחץ בחינות וסכסוך משפחתי. נוסף על כך, כללו מפגשים אלה הקניית טכניקות לניהול מתחים, להרפיה עצמית ולחשיבה חיובית (OECD, 2020a). בקנדה יזם הארגון HelpSeeker³ סמינרים מקוונים לארגונים ברחבי המדינה המטפלים בילדים וצעירים עם הפרעות נפשיות כדי לקדם שותפויות ולפתח יחד את עקרונות הפרקטיקה המיטבית לטיפול בהם בעת המשבר. הארגון (CASA (Child, Adolescent and Family Mental Health)⁴ יזם הפעלת מפגשים מקוונים של הורים עם מומחים בתחום בריאות הנפש על דרכים להתמודדות עם מצבי משבר קיצוניים.

המלצות להתמודדות עם התגברות המצוקה נפשית והסיכון לאובדנות בקרב ילדים

1. מומלץ להכשיר את אנשי החינוך לפתח רגישות לזיהוי מצוקות נפשיות של ילדים ובני נוער תוך כדי תקשורת איתם בפלטפורמות דיגיטליות כמו הזום או שיחות וידאו (Betz, 2020).
2. מומלץ כי צוותים חינוכיים ייזמו קשר עם התלמידים כדי לשאול לשלומם ולעקוב אחר מצב רוחם לאורך זמן. במיוחד מומלץ לערוך מיפוי בנוגע לילדים שלהם סיכון מוגבר לחוות לחץ נפשי, כמו תלמידים שהוריהם בתהליכי פרידה וגירושין, שהוריהם סובלים מבעיות נפשיות חמורות, שיש אצלם אלימות במשפחה או תלמידים שהוריהם מחוסרי עבודה או נמצאים בעוני, ולדאוג לכך שהקשר איתם יהיה תדיר (Betz, 2020).
3. מומלץ להנחות תלמידים לאתר חברים החווים מצוקה נפשית ולהפנותם לגורמי תמיכה (Napolitano, 2020).
4. מומלץ לתגבר את מערך התמיכה הנפשית בבתי הספר של היועצים והפסיכולוגים החינוכיים.
5. מומלץ לתגבר את שירותי התמיכה הנפשית המקוונים לילדים ונוער, ואת התמיכה הממשלתית בשירותי תמיכה נפשית מקוונים של המגזר השלישי (OECD, 2020a), כמו גם להפיץ מידע על שירותי תמיכה לילדים בקרב הורים ומורים, ולפרסם באתרים ובפלטפורמות דיגיטליות שהשימוש בהן רווח בקרב ילדים וצעירים כמו האינסטגרם והוואטסאפ.

² <https://www.jigsaw.ie/>

³ <https://www.search.helpseeker.org/listings?tagIds=167&viewCenter=51.04393026820531,-114.06074523925781&zoom=12&viewPort=50.980317,-114.24099,51.107456,-113.880501>

⁴ <https://www.casaservices.org/web-series>

6. מומלץ לתגבר את שירותי התמיכה והטיפול הנפשי בילדים ובני נוער שהיו להם הפרעות נפשיות לפני משבר הקורונה, ובמיוחד אלה הנמצאים בסיכון לפגיעה עצמית ולאובדנות (OECD, 2020a).
7. מומלץ להעמיק את המומחיות והרחבת ההכשרות לאנשי מקצוע בתחום בריאות הנפש בנוגע להערכת צרכים, הערכת הסיכון לפגיעה עצמית ולאובדנות ומתן טיפול ותמיכה נפשית בסביבה הדיגיטלית (Hoekstra, 2020).

4. התמודדות עם התגברות העוני והיעדר הביטחון התזונתי

משבר הקורונה פגע פגיעה קשה במשפחות החיות בעוני בין השאר בגלל פגיעה בתעסוקה או עבודה תוך חשיפה וסיכון, הגדלת ההוצאות הנוספות, צמצום התחבורה הציבורית, תלות גוברת בבירוקרטיה ובאמצעים דיגיטליים וצמצום הגישה לשירותי הרווחה ומסגרות תומכות (ראו, אייזיק ואחרים, 2020).

התגברות העוני עלולה להגביר מצבי סיכון עבור ילדים שטרם המשבר לא הוגדרו ילדים בסיכון. חוסר הביטחון הכלכלי הגובר עלול לערער את חווית השליטה של ההורים, להגביר לחצים ולהפר את הוויסות הרגשי ובעקבות זאת להגביר את הסיכון של ילדים להזנחה, לאלימות ולהתעללות (ארזי וסבג, 2020; Conrad; Berger, 2004; Hiebner & Byram, 2020; Gilbert et al., 2009; Mersky et al., 2009; Slack et al., 2011; Coulton et al., 2015). גם תנאי דיור של דוחק וצפיפות עלולים להגביר את רמות החיכוך במשפחה ואת הסיכון לאלימות כלפי ילדים (Warren & Font, 2015; Haas et al., 2018; Warren & Font, 2015; Haas et al., 2018; Warren & Font, 2015). וכך את הסיכון לאלימות בין אחים, שנמצאה אף היא קשורה לבידוד חברתי ובדידות של המשפחה (ארזי וסבג-לאל, 2009; Relva et al., 2013), לצפיפות במרחב הביתי ולאבטלה (Eriksen & Jensen, 2006). מכאן, שהשהייה הממושכת בבתיים עלולה להוות סיכון מיוחד עבור ילדים ממשפחות החיות בעוני ובתנאי דיור ירודים.

שיעור האבטלה הגובר עלול להוות סכנה גם לפגיעה בביטחונם התזונתי של ילדים, ובמיוחד של ילדים מאוכלוסיות מוחלשות, שכן בימי לימודים ארוכים מספקת המסגרת החינוכית ארוחה חמה בחינם או בעלות סמלית (ארזי וסבג, 2020; OECD, 2020a). כאשר הילדים בבית, צריך לדאוג להם לארוחה חמה מדי יום, מה שמהווה נטל כלכלי שמתווסף לקשיים המלווים משפחות רבות שבהן אחד ההורים או שניהם פוטר או הוצאו לחליית.

סיכון נוסף אשר עלול לנבוע מן המצוקה הכלכלית הוא נשירתם של בני נוער מן הלימודים לשם יציאה לעבודה כדי לסייע כלכלית להוריהם (אודם, 2020), דבר אשר עלול להביא לפגיעה בתפקודם החברתי והלימודי (ארזי וסבג, 2020; אלפסי-הנלי, 2015).

יוזמות מקומיות להתמודדות עם התגברות העוני והיעדר הביטחון התזונתי

מדינות שונות בעולם מעניקות מענה חירום למשפחות בעוני כמו חבילות סיוע לארגוני רווחה וסיוע כלכלי פרטני מסוגים שונים. אלה כוללים תשלום ימי מחלה לעובדים בבידוד, פיצוי עבור אובדן שכר ותוספות שכר לעובדים בשכר נמוך, הרחבת קצבאות, סיוע בתשלום עבור דיור, חשמל ומים ומענקים חד-פעמיים. דרכים נוספות שננקטו בעולם להקלה על אוכלוסיות בעוני כללו קיצור והקלה של תהליכים בירוקרטיים, מתן שירותי רווחה מרחוק והגדרת עובדי רווחה חיוניים, אספקה של אינטרנט וציוד מחשבים, נקיטת יוזמות לסיוע בהספקת מזון, מתן שוברים לרכישת מזון, סידור דיור זמני לדרי רחוב ויוזמות קהילתיות לסיוע מקומי (להרחבה ראו אייזיק ואחרים, 2020; אלמוג-זקן ושורק, 2020; OECD, 2020a).

המלצות להתמודדות עם התגברות העוני והיעדר הביטחון התזונתי

1. פישוט הליכים בירוקרטיים: ארגון הביטחון הסוציאלי הבין-לאומי (International Social Security Association - ISSA) ממליץ לממשלות להיערך לביקוש מוגבר של שירותי בריאות ודמי אבטלה בטווח הקצר ושל קצבאות אחרות בטווח הארוך יותר (ISSA, 2020) ולפעול להמשך קיצור ופישוט של הליכים בירוקרטיים, גם לאחר משבר הקורונה: הרחבה אוטומטית של זכאות סוציאלית (למשל לקצבת נכות, מזונות ילדים, השלמת הכנסה), ביטול זמני של הערכות תקופתיות תוך המשך אוטומטי של העברת קצבאות וכן לאפשר הגשת בקשות לקצבה על ידי מיופי כוח (OECD, 2020b).
2. יצירת רשת של ביטחון כלכלי: דוח של האקדמיה הלאומית למדעים בארצות הברית הראה כי תוכניות של רשת ביטחון, המבוססות על העלאת הכנסות למשפחות בעוני, הפחיתו את הנזק העתידי לילדים (DeParle, 2020; OECD, 2020c). לכן, מומלץ לממשלות להמשיך ולסייע כלכלית למשפחות של מיעוטי יכולת וילדים החיים בעוני לא רק בתקופת מגפת הקורונה, אלא גם לאחריה, וזאת כדי לצמצם את הפער שהיה ערב התפרצות המגפה אך הורחב בעקבותיה (DeParle, 2020).
3. חיזוק התמיכה התזונתית: ארגון ה-OECD ממליץ לתת למשפחות עם ילדים החיות בעוני הטבות שיאפשרו הכנסה בטוחה לצורכי רכישת מזון; לשקול ליצור שוברים אלקטרוניים למשפחות שילדיהן מקבלים בדרך כלל ארוחות בחינם או במחיר מוזל מבתי הספר, בזמן שבתי הספר סגורים או לאפשר להן פטור ממש על מוצרי מזון בסיסיים; לדאוג לאספקת מנות מזון לאוכלוסיות הפגיעות ביותר באמצעות סוכנויות ממשלתיות וארגונים לא ממשלתיים.

5. התמודדות עם התגברות של בריונות וניצול ילדים במרחב הווירטואלי

משבר הקורונה מתאפיין בשימוש מוגבר של ילדים ומבוגרים במרחב הווירטואלי. ממסמך של UNICEF עלה כי בעקבות התפשטות מגפת הקורונה השימוש באינטרנט עלה ב-50% באזורים שונים בעולם (UNICEF, 2020a). מצד אחד, לשימוש מוגבר בסביבה הדיגיטלית ישנם יתרונות, שכן היא מציעה לילדים הזדמנות לרכוש ידע איכותי, לבטא את עצמם ולבלות עם בני גילם. מצד שני, יש לה גם חסרונות וסיכונים ידועים, אשר מועצמים לנוכח משבר הקורונה עקב שימוש מוגבר במדיה החברתית, והקושי בפיקוח של הורים ומורים בשל העומס הכבד המוטל עליהם (ארזי וסבג, 2020; UNICEF, 2020a).

להלן תיאור הסיכונים הטמונים בשימוש מוגבר במרחב הווירטואלי בעת משבר הקורונה (OECD, 2020a; UNICEF, 2020a):

איסוף נתונים על ילדים ושימוש לא ראוי במידע – בעקבות המעבר של ילדים לפעילות בסביבה מקוונת, כולל לצורכי לימודים ולצורכי פעילות אינטראקטיבית עם מורים ותלמידים נוספים, עלולים להתרחש תהליכים של איסוף נתונים אישיים של ילדים ועיבוד המידע לצורכי שיווק או לצרכים לא ראויים אחרים. מצב זה עשוי לפגוע במיוחד בילדים מתחת לגיל 13, אשר על פי רוב החוק מגן על פרטיותם.

סיכונים לבריאות הפיזית והנפשית – שימוש מופרז במדיה חברתית עלול להשפיע לרעה על הבריאות הפיזית והנפשית של הילדים. למשל, הוא עלול להשפיע על הפחתת שעות שינה, על בעיות אכילה, על כאבי ראש ועל דימוי גוף שלילי (ראו גם אייזיק ואחרים, 2020; Przybylski & Weinstein, 2017). נוסף על כך, הוא עלול להשפיע על סיכון מוגבר לדיכאון (Moreno et al., 2012) ועל בעיות פסיכולוגיות נוספות כגון חרדה, עצבנות, הפרעות קשב וריכוז ומחשבות אובדניות (Martin, 2011).

חשיפה מוגברת לתוכן מזיק – ילדים עלולים להיחשף לתמונות מפחידות ואף לפורנוגרפיה. ילדים עלולים להיחשף גם לאינפורמציה שגויה על נגיף הקורונה שעלולה להגביר אצלם חרדה ופחד. נוסף על כך, הם עלולים

להיחשף לתכנים מזיקים כמו לשנאת זרים, לתכנים מקדמי אלימות פוליטית, להסתה לפגיעה עצמית ואף להתאבדות.

היתכנות מוגברת לבריונות ברשת – השימוש המוגבר במרחב הווירטואלי עלול להגביר את ההיתכנות להיפגע מהצקות, מבריונות ומהתעללות חברתית ברשת (אייזיק ואחרים, 2020). בנות, ילדים עם מוגבלות ואלה הנתפסים כשונים או בסיכון גבוה להידבק או להפיץ את נגיף הקורונה עשויים להיות אף בסיכון גבוה יותר לבריונות ברשת ולאפליה חברתית.

היתכנות מוגברת לפגיעות מיניות ולניצול מיני – ככל שילדים מבליים זמן ממושך יותר במרחב הווירטואלי כך עולה הסבירות שהם יתקלו בעבריינים מקוונים, וגוברת ההיתכנות לפגיעות ולניצול מיני ברשת. למשל, מדיווח של היחידה לטיפול בניצול מיני של ילדים באינטרנט בפרובינציית אלברטה בקנדה, עלה כי הפניות לחקירות על ניצול מיני מקוון של ילדים יותר מהוכפלו לעומת מספר הפניות הרגיל בחודשי מארס, בשנים שעברו (Rabson, 2020). הבידוד הביתי הממושך של מבוגרים עלול להשפיע על ביקוש גובר לחומרים של התעללות מינית בילדים דרך הרשתות וזה בתורו עלול להשפיע על התגברות התופעה של ניצול מיני. נוסף על כך, היעדר אינטראקציות חברתיות עלול לגרום לילדים גדולים יותר להשתמש ב-'sexting', מונח המתייחס להחלפת הודעות ו/או תמונות מיניות בין ילדים, שעשוי לחשוף אותם לסיכונים של הטרדה, השפלה, סחיטה ואף סחר במין.

יוזמות מקומיות להתמודדות עם התגברות התופעות של בריונות וניצול של ילדים במרחב הווירטואלי

בספרות לא נמצא מידע רב על יוזמות להתמודדות עם הצורך בהגנה על ילדים ברשת. נמצא כי בקנדה הייתה יוזמה של הממשלה לנטר התנהגות מסוכנת של ילדים ברשת ולחדש את הקשר בין מורים לילדים (Rabson, 2020), ובארה"ב עלתה יוזמה לחלוקת עלוני מידע וטיפים להורים על מניעת ניצול ילדים ושימוש בטוח של ילדים במרחב האינטרנט (Johns Hopkins Bloomberg School of Public Health, 2020a). ארגון ה-OECD ממליץ להרחיב את השימוש במשחקים או בפלטפורמות דיגיטליות מוצלחות לקידום התנהגות בריאה של ילדים והגנה עליהם ברשת, בין הפלטפורמות המומלצות:

- ⁵Interland – משחק המהווה חלק מן התכנית "Be Internet Awesome" של Google, אשר מלמד בני נוער באופן אינטראקטיבי ונעים את יסודות השימוש הדיגיטלי הבטוח. במסגרת המשחק, הילדים עוזרים לחבריהם הווירטואליים מרחבי העולם להילחם בפצחנים (האקרים), בעברייני רשת ובבריונים תוך כדי תרגול הכישורים להתנהגות בטוחה ונאותה ברשת. נוסף על כך, המשחק מספק להורים ולמחנכים הדרכה כיצד לעזור לילדים לנווט בבטחה באינטרנט ולנהל תקשורת חברתית בטוחה ונאותה. המשחק קיים גם בשפה העברית.⁶
- ⁷Grom Social – מדיה חברתית לילדים שמכוונת לאחריות חברתית, שימוש דיגיטלי בטוח וטוב ותקשורת חברתית חיובית. השמירה על בטיחות הילדים באינטרנט היא בעדיפות עליונה. תכנים או התנהגות בלתי הולמים מזוהים על ידי מסננים דיגיטליים וצוות העובדים. בהתאם להגבלת הריחוק החברתי והגבלות התנועה, האפליקציה מאפשרת לילדים להתחבר לילדים אחרים ברחבי העולם, לצרוך וליצור תוכן

⁵ https://beinternetawesome.withgoogle.com/en_us/educators

⁶ https://beinternetawesome.withgoogle.com/iw_il/interland

⁷ <https://gromsocial.com/about/>

ידידותי ומותאם לגילם ולהביע את עצמם. נוסף לכך, האפליקציה מלמדת בדרך מהנה מהי בטיחות ברשת, והכול תוך כדי פיקוח, אבטחה והגנה.⁸

המלצות להתמודדות עם התגברות הבריאות והניצול של ילדים ברשת (OECD, 2020a; UNICEF, 2020a)

1. מומלץ לממשלות לקדם מדיניות ופעולות להגבלת איסוף נתונים אישיים על ילדים באתרים מסחריים, כולל הגבלת איסוף נתונים בריאותיים, כדי לדאוג להגנה על פרטיותם של ילדים ועל נתוניהם האישיים.
2. מומלץ לממשלות לחזק את הפיקוח ואת אכיפת התקנות הקיימות בעניין בריונות וניצול של ילדים ברשת.
3. מומלץ לממשלות לקדם הכשרה לעובדי בריאות, חינוך ושירותים חברתיים וגם להורים ולילדים על שימוש מיטבי בסביבה הדיגיטלית: ההזדמנויות והסיכונים הטמונים בה במיוחד בעת משבר הקורונה.
4. מומלץ לממשלות לקדם ולעודד יוזמות חינוכיות בנושא בטיחות מקוונת לילדים שיתמקדו בהעלאת מודעות לסיכונים ברשת (ראו אייזיק, ואחרים 2020).
5. בעת קביעת מדיניות בנוגע לבטיחות ברשת המשפיעה על ילדים, מומלץ לשותף ילדים ולערב אותם באופן פעיל בתהליכים של קביעת מדיניות.
6. מומלץ לוודא שילדים, הורים ומטפלים יהיו מודעים לזכויותיהם וכי תהיה להם נגישות לתמיכה ולסיוע בהתנהלות ברשת, כמו גם גישה למנגנוני תלונות, אכיפת זכויות וסיוע משפטי.
7. מומלץ לעודד ילדים לתמוך באחרים הזקוקים לעזרה בהתנהלות ברשת במהלך משבר הקורונה.

6. התמודדות עם הקושי לאתר ילדים נפגעי התעללות והזנחה ולהגן עליהם

כאמור, למשבר הקורונה עלולות להיות השפעות ישירות על מצבי סיכון ממשיים עבור ילדים. ההסתגרות הממושכת של ילדים בבית, נוסף לתמהיל מצבי הלחץ שבו נתונים הוריהם כגון חוסר ביטחון כלכלי גובר ואבטלה עלולים להביא לפגיעה משמעותית בתפקוד ההורי ולגידול בהיקף ההזנחה והאלימות כלפי ילדים, כמו גם לגידול בהתעללות נפשית על רקע סכסוך משפחתי (Roje Đapčić et al., 2020; WHO, 2020; OECD, 2020a).

כאשר הבית אינו מקום בטוח עבור ילדים, מדיניות הסגר עלולה להיות הרת אסון, במיוחד כאשר מערכות התמיכה החברתית נחלשות, והמצב מתאפיין בהיעדר פיקוח ומעורבות של גורמים פורמליים (מערכת החינוך, גורמים רפואיים וטיפוליים) ובלתי פורמליים (קרובי משפחה, שכנים). במצב זה, מספר האנשים שבאים במגע עם ילדים (שכנים, חברים, מורים אנשי מקצוע) מצטמצם באופן ניכר ועימו ישנה עלייה בהיתכנות לפגיעה מחד וקושי רב יותר באיתור ילדים והגנה עליהם מאידך (ארזי וסבג, 2020; Roje Đapčić et al.; WHO, 2020).

יוזמות מקומיות להתמודדות עם הקושי לאתר ילדים ולהגן עליהם

כדי להתמודד עם הקושי לאתר ילדים ולהגן עליהם, הופעלו במדינות שונות מגוון יוזמות. למשל, במדינות שונות בארצות הברית ובבריטניה הושקו מסעות פרסום ציבוריים להעלאת המודעות של הציבור הרחב לסכנה שבהתגברות התופעות של הזנחת ילדים והתעללות בהם (Johns Hopkins Bloomberg School of Public Health, 2020b; Cumberland Times-News, 2020; Hertfordshire Constabulary, 2020; A Child is Crying, 2020; Derbyshire Constabulary, 2020). מסעות פרסום אלה מעודדים שכנים, אזרחים ואנשי מקצוע לפתח רגישות מוגברת למצוקותיהם של ילדים, וקוראים לתת תשומת לב מיוחדת

⁸ <https://www.newmediawire.com/news/grom-social-keeping-kids-safe-online-during-covid-19-pandemic-4987486>

למצבם של ילדים בעת ביקור בבתיהם. הם מלווים לרוב במדריכים (פיזיים או מקוונים) לגילוי סימני מצוקה של ילדים בתוך הבתים, טיפים והדרכה כיצד לדבר עם ילדים והפניה למוקדי דיווח ולשירותי הגנה וטיפול.

סוג אחר של יוזמות הן תוכניות קהילתיות כוללניות שמטרת העל שלהן היא הגברת הסולידריות החברתית באזורי מגורים שבהם מתגוררים אנשים מאוכלוסיות מוחלשות. מחקרים מן העשורים האחרונים הראו כי לתוכניות מסוג זה ישנה השפעה חיובית על רווחתם ובריאותם של ילדים ובני נוער כמו גם על צמצום תופעות של התעללות והזנחה (גרוס מנוס וכהן, 2019; Abel & McQueen, 2020). אומנם נמצאו פרסומים מעטים על פעילותן של תוכניות כאלה בעולם בעת משבר הקורונה (לפירוט נוסף ראה אלמוג-זקן ושוורק, 2020; Stansfield et al., 2020; The World Bank, 2020a, 2020b), אולם ניתן למצוא בספרות עידוד לשימוש מוגבר בסוג זה של תוכניות כדי לצמצם את ההיתכנות לפגיעה בילדים, וכדי לסייע באיתורם ובהגנה עליהם (Abel & McQueen, 2020; Save the Children, 2020). למשל, ארגון הומניטרי בין-לאומי לקידום ההגנה על ילדים בעולם (The Alliance - The Alliance for Child Protection in Humanitarian Action)⁹ פרסם מדריך לבניית תוכניות קהילתיות כוללניות המכוונות להגנה על ילדים בעת משבר הקורונה. ברמה הלאומית מדריך זה מציע להשיק מסעות פרסום בנושאים הנוגעים למניעת סיכון אצל ילדים ולהגברת איתורם של ילדים, לתגבר קווים חמים ולדאוג להגדרת שירותי ההגנה על ילדים כשירותים חיוניים ואף לפעול להרחבתם. ארגון UNICEF פרסם מדריך לבניית התערבות קהילתית המשלבת בני נוער בתהליך יצירת המענים והגשת הסיוע בתוך הקהילה (UNICEF, 2020b). ההמלצות העולות מן המסמכים של The Alliance ושל UNICEF למדיניות ברמה הקהילתית מתרכזות ביצירת שותפויות בין ארגונים ושירותים שונים באזור ובעיצוב שירותים שיספקו מענה לצורכיהם הייחודיים של התושבים באזור, בעזרת מתנדבים ופעילים מקומיים. ברמה הפרטנית, מוצע למשל במסמך של The Alliance כי ההתערבות תכלול העלאת מודעות להתמודדות עם הנגיף, הענקת סיוע חומרי לילדים ולמשפחות, מתן סיוע להתמודדות עם מצבי לחץ ומשבר ומתן כלים וטיפים להתנהלות המשפחתית וההורית ולסיוע בשיפור רווחתם הנפשית של ילדים. המדריך כולל גם עלוני מידע והצעות לתוכניות התערבות מסוימות.

המלצות להתמודדות עם קשיים לאתר ילדים נפגעי התעללות והזנחה ולהגן עליהם

1. מומלץ לפעול להעלאת המודעות של הציבור להתגברות תופעת התעללות בילדים והזנחתם בעת משבר הקורונה, ולרתום אותו לסיוע באיתור ילדים והגנה עליהם באמצעות מסעות פרסום רחבים וממשלתיים. רצוי כי אלה יעודדו את הציבור הרחב להיות רגיש לזיהוי מצוקתם של ילדים, יפרסמו מידע על מוקדי הדיווח בכל אמצעי התקשורת והמדיה ובפורמטים שונים (כולל בכתב ברייל) (The Alliance, n.d).
2. מומלץ לעשות שימוש מוגבר בתוכניות קהילתיות כוללניות שמטרתן להגביר את הסולידריות החברתית באזורי מגורים של אוכלוסיות מוחלשות, כדי לצמצם את ההיתכנות לפגיעה בילדים וכדי לסייע באיתורם ובהגנה עליהם (Abel & McQueen, 2020; Save the Children, 2020).
3. מומלץ להכיר בשירותי ההגנה על ילדים כשירותים חיוניים בעת המשבר והסגר ואף לפעול להרחבתם (The Alliance et al., 2020).
4. מומלץ כי עובדי הגנת הילד יפעלו באופן פרואקטיבי ויפנו לכל המשפחות והילדים שבטיפולם (Betz, 2020).

⁹ <https://alliancecpa.org/en/child-protection-online-library/program-guidance-preventive-and-responsive-support-children-families>

5. מומלץ לספק לעובדי הגנת הילד הכשרה על הערכת רמת הסיכון של ילדים באמצעים דיגיטליים כמו הטלפון והאינטרנט (Betz, 2020).

6. מומלץ לתגבר את פעילותם של קווים חמים לילדים ואף לפתוח קווים חדשים ולהבטיח נגישות מקסימלית שלהם לילדים במגוון אמצעים: שיחות חנם בטלפון, בוואטסאפ, בהודעת טקסט, באינסטגרם ואו בציט באינטרנט, כדי להעלות את ההיתכנות לדיווח עצמי של ילדים על מצבם (The Alliance, n.d).

7. התמודדות עם קשיים בטיפול בילדים בסידורים חוץ ביתיים

ילדים השוהים בסידורים חוץ ביתיים (למשל, אומנה ופנימיות) עלולים להיות פגיעים במיוחד בעת משבר הקורונה. ילדים אלה הוצאו ממשפחותיהם עקב מצבי מצוקה חריפים ומכיוון שהמשך שהותם בבית הוריהם סיכן את שלומם ואת התפתחותם. זוהי אוכלוסייה פגיעה ששיעור גבוה ממנה סובל מקשיים נפשיים לעומת ילדים באוכלוסייה הכללית (Tarren-Sweeney, 2017), וקשיים אלה עלולים להחמיר בעקבות משבר הקורונה. הגבלות התנועה והבידוד עלולים להציף אצלם ביתר שאת את הבדידות והתלישות ממשפחה וקהילה טבעית, ועלולים אף להביא אותם למצבים של כאוס וחוסר ודאות, ולעורר אצלם קשת של תגובות כמו הכחשה, חרדה, קושי בוויסות רגשי, או תגובות דיסוציאטיביות למצב (כץ, 2020).

קשיים אלה וחוויות של אובדן ודחייה עלולים להתעצם לנוכח שיבושים בסדירות הקשר של הילדים עם בני המשפחה המולידה. הגבלות התנועה והצורך בבידוד גורמים בחלק מן המקרים לביטול המפגשים פנים אל פנים בין הילדים להוריהם ואף להיעדר קשר כלשהו איתם, מכיוון שלחלק מן ההורים המולידים אין גישה לטלפונים חכמים או למחשב. למצב זה, שבו הקשר בין ההורים לילדים נחלש, עלולות להיות גם השלכות שליליות על ההיתכנות לאיחוד מחדש בין הילד להוריו בעתיד (OECD, 2020a). קושי נוסף שעלולים לחוות ילדים ובני נוער המשולבים בפנימיות הוא היעדרות של המדריכים שלהם ושל אנשי הטיפול בשל דרישה לבידוד עצמי. למשל, בצרפת שיעור ההיעדרות של עובדים בשירותים חוץ ביתיים, עקב כניסה לבידוד, נע בין 20%-40%. גם קושי זה עלול להעצים את תחושות הדחייה והנטישה בקרב הילדים.

קשייהם הגדולים של ילדים בסידורים חוץ ביתיים עלולים להגביר את התופעה של בריחת ילדים מן המסגרת, שקשה יותר לטפל בה בעת פעילות לא סדירה של שירותי הרווחה, ולהשפיע על היתכנות גבוהה יותר לקריסת ההשמה. ההיתכנות הגוברת לפירוק הסידור יכולה לבוא גם ממשפחות האומנה המתקשות להתמודד עם הילדים, שמצבם הרגשי והתנהגותם מאתגרים יותר, ובתנאים שבהם אין להם הפוגה מן הטיפול היום-יומי שמזמנים בית הספר וגורמי טיפול חיצוניים. נוסף על כך, הורי האומנה הם על פי רוב מבוגרים יותר מן ההורים המולידים של הילדים ונמצאים בסיכון בריאותי גבוה יותר אם יידבקו בקורונה. מסיבה זו, וגם בגלל העלייה בגורמי הדחק והירידה בתמיכה החברתית הבלתי פורמלית שמקבלות המשפחות האומנות, חלקן עלולות לבקש להפסיק לשמש כמשפחות אומנות (OECD, 2020a).

יוזמות מקומיות להתמודדות עם קשיים בטיפול בילדים בסידורים חוץ ביתיים

הנחיות המדיניות בארצות הברית ובבריטניה שיקפו את ההבנה כי סידורים חוץ ביתיים לילדים הם שירותים חיוניים עבור אוכלוסייה רגישה וכי צריך לתגבר את התמיכה בהם ולאפשר להם לפעול כסדרם. כך למשל, הדגש המושם במדיניות הרווחה בארצות הברית ובבריטניה בהקשר של ילדים הנמצאים באומנה הוא על המשך שגרת עבודה של העובדים הסוציאליים תוך דאגה לשלומם וביטחונם של הילדים ומשפחות האומנה. זאת מתוך תפיסה כי שיחות וידאו אינן תחליף לביקורים חודשיים בבתי משפחות אומנה, שעל העובדים הסוציאליים להמשיך ולערוך. הדגש המושם במדיניות הרווחה בארצות הברית ובבריטניה בהקשר של ילדים

הנמצאים בפנימיות הוא כי יש לשמור על היחס הנדרש בין מספר אנשי הצוות ובין מספר הילדים, זאת באמצעות תגבור הצוותים והיעזרות ברשויות מקומיות ובאנשי חינוך ממוסדות חינוך רגילים או באמצעות אנשי צוות ממוסדות חינוך מיוחד שסגורים נוכח המשבר, כך שלא יהיה מצב שבו יש מעט מדי אנשי צוות לטיפול בילדים, בעקבות הצורך של חלקם להישאר בבידוד (גרסימנקו ואחרים, 2020).

בספרות הופיע מידע גם על יוזמות של ארגונים חברתיים לתמיכה רגשית באנשי המקצוע המטפלים בילדים ובהורי האומנה, כדי לסייע להם לעבור את התקופה המתגרת הזו בשלום ללא פירוק של ההשמה. בניו זילנד למשל, ארגון לאומי להגנת הילד עורך סדרת מפגשים מקוונים עם הורים אומנים כדי לתת להם הדרכה כיצד להתייחס לצרכים הרגשיים של הילדים שבטיפולם ולהתמודד עם הלחץ שחווים הילדים בשעת המשבר. כמו כן, הועברו ועודכנו הנחיות לצוותי הפנימיות כיצד לנהל את הסיכונים ולספק טיפול בטוח בעת המשבר (OECD, 2020a).

יוזמה אחרת של ארגונים התנדבותיים ברחבי העולם היא יצירת פלטפורמה מקוונת לתמיכה במשפחות האומנה כדי להפחית את התחושות של בדידות ולחץ במהלך הגבלות התנועה. באירלנד, ארגון שמטרתו לספק תמיכה לילדים בסידורים חוץ ביתיים פתח קו חם לילדים והוא פונה אל הילדים באופן יזום, בודק מה שלומם ומציע להם תמיכה רגשית. נוסף על כך, הם יצרו גם מפגש מקוון של אנשי מקצוע עם הורים אומנים שבו ניתן להורים מענה על שאלות בהתייחס למצבם הרגשי של הילדים והצעות להתמודדות איתם (OECD, 2020a).

המלצות של ארגונים בין לאומיים להתמודדות עם הקשיים בטיפול בילדים בסידורים חוץ ביתיים (The Alliance et al., 2020; OECD, 2020a):

1. מומלץ להגדיר את עובדי הסידורים החוץ ביתיים (מדריכים בפנימיות, אנשי טיפול, עובדים סוציאליים המלווים משפחות אומנות וכדומה) כעובדים חיוניים, ולהגדיל את מכסת העובדים הזמינים שיוכלו לעבוד כשעמיתיהם יהיו בבידוד, כדי למנוע מצבים של מחסור בכוח אדם.
2. מומלץ להבטיח את המשכיות הקשר בין הילדים ובין בני משפחותיהם על ידי יצירת תנאים לעריכת ביקורים פנים אל פנים ולקיום קשר מקוון ביניהם.
3. מומלץ להגביר את התמיכה הרגשית והנפשית הישירה בילדים באמצעות אנשי חינוך, אנשי טיפול העובדים במסגרות החוץ ביתיות, ובאמצעות קווים חמים ייעודיים לילדים במסגרות חוץ ביתיות. קווים אלה יכולים לסייע גם באיתור של ילדים נפגעי התעללות והזנחה.
4. מומלץ לספק תמיכה רגשית להורי אומנה ולתת הדרכות על הדרכים שבהן ניתן לעזור לילדים שבטיפולם להתמודד עם המשבר וכיצד להגיב להתנהגויות מאתגרות.
5. מומלץ לפעול לזיהוי מקרי אומנה שעלולים לקרוס ולהגביר את התמיכה בהם. למשל, ניתן להציע למשפחות האומנה נופשוניים (respite care) או סיוע נוסף בטיפול בילדים.
6. אם מתברר שיש קושי חמור להמשיך את שהותו של הילד בסידור החוץ ביתי בשל קשיים רגשיים והתנהגותיים, או שהוא בסיכון להתעללות וניצול במשפחה, או שיש משבר מסוים כמו למשל, שהמטפל של הילד חולה, או שכן משפחתו נפטר, חשוב לכנס דיון של אנשי המקצוע והמשפחה באמצעים דיגיטליים (Zoom, WeChat, WhatsApp, Skype) במטרה לגבש סידורי ביניים מיטביים עבור הילדים.

8. סיכום

מסמך זה התמקד בשישה אתגרים מרכזיים בחייהם של ילדים ובני נוער שהועצמו נוכח משבר הקורונה: קשיים לימודיים; עלייה במספר הילדים החווים מצוקה נפשית והמצויים בסיכון לאובדנות; התגברות העוני

והיעדר הביטחון התזונתי; התגברות תופעות של בריונות וניצול במרחב הווירטואלי; קושי באיתור ילדים נפגעי התעללות והזנחה ובהגנה עליהם; וקשיים בטיפול בילדים בסידורים חוץ ביתיים. במסמך הוצגו השפעותיו של משבר הקורונה על היווצרותם של האתגרים או על התגברותם, דוגמאות להתמודדות של ממשלות ושל וארגונים חברתיים עם אתגרים אלה, וכן הוצגו המלצות של חוקרים ושל ארגונים בין-לאומיים לממשלות ולארגונים חברתיים להתמודדות מיטבית עימם. ההמלצות שהתקבלו רבות, ומהן עולים כמה עקרונות בסיסיים, ואלה הם:

- הרחבת הפעילות לצמצום גורמי הסיכון המשפיעים על רווחתם של ילדים
- מתן הכשרות בנוגע לפעילות מיטבית ובטוחה של ילדים בסביבה הדיגיטלית
- הגדרת השירותים להגנת הילד והסידורים החוץ ביתיים כשירותים חיוניים
- מתן הכשרות לאנשי מקצוע על דרכים לזיהוי מצוקה של ילדים באמצעים דיגיטליים
- מתן מענים וסיוע למשפחות וילדים באמצעות תוכניות/ יוזמות קהילתיות כוללניות
- הגברת המעורבות של הציבור הרחב בתהליכים של איתור ילדים בסיכון והגנה עליהם
- פעילות פרואקטיבית של אנשי מקצוע ליצירת קשר שוטף ותדיר עם ילדים
- תגבור כוח האדם בשירותים מרכזיים לילדים
- הגברת ערוצי התמיכה הדיגיטלית הישירה בילדים והפצת מידע בנוגע אליהם
- עידוד ילדים לסייע לילדים אחרים, והכשרתם בנושאים אלה
- שיתוף ילדים בתהליכים של קביעת מדיניות הנוגעת לחייהם

רשימת מקורות

- אודם, י. (20 באפריל, 2020). הילדים שעוזבים את הלימודים – ויוצאים לפרנס במקום הוריהם. אתר N12 https://www.mako.co.il/news-israel/2020_q2/Article-949ba631a159171026.htm?Partner=searchResults
- אייזיק, ע., ברנדר, ד., שרביט, ז., לובוצקי-גטה, ש., קפרנוב, א. וריבקין, ד. (2020). התמודדות עם ההשפעות של משבר הקורונה על אנשים החיים בעוני מתמשך: סקירה בינלאומית. מכון מאירס-גיוינט-ברוקדייל.
- אלמוג-זקן, י. ושורק, י. (2020). פתרונות קהילתיים ליחידים ומשפחות בשכונות מוחלשות בישראל בתקופת מגפת הקורונה: פעילות התוכנית 'מוטב יחדיו' בקריית שמונה ועראבה. מכון מאירס-גיוינט-ברוקדייל.
- אלפסי-הנלי, מ. (2015). בני נוער עובדים: אומדן, מאפייני רקע, מאפייני תעסוקה והפרת זכויות במקום העבודה. משרד הכלכלה.
- ארזי, ט. וסבג, י. (2020). הגברת מצבי הסיכון של ילדים ובני נוער נוכח משבר הקורונה. מכון מאירס-גיוינט-ברוקדייל.
- ארזי, ט. וסבו-לאל, ר. (2009). מאפייני ילדים בסכנה ואסטרטגיות לקידום שיתוף הפעולה הבין משרדי בנושא הגנת הילד. מסמך לוועדה המקצועית הבין-משרדית לאיתור קטינים נפגעי התעללות. מכון מאירס-גיוינט-ברוקדייל.
- ברלב, ל., יאבו, מ., רימון-גרינשפן, ה., אורן, י. ומורן-גלעד, ל. (2020). ילדים עם מוגבלויות במערכת החינוך בעת משבר הקורונה - סקירת מדינות בין-לאומית. מכון מאירס-גיוינט-ברוקדייל.
- גרסימנקו, א., מורן-גלעד, ל. וארזי, ט. (2020). הנחיות למערכת השמה חוץ-ביתית בעידן הקורונה - סקירת המדינות בארה"ב ובבריטניה. מכון מאירס-גיוינט-ברוקדייל.
- דהן, א. וצדוק, א. (2012). מלקות לחרות: מבט אישי ומקצועי על ליקויי למידה והפרעת קשב וריכוז. הוצאת הקיבוץ המאוחד ומכון מופ"ת.
- כץ, כ' (2020). איך להגן על ילדים כשלא רואים אותם? מקומה של הקהילה בתקופה של בידוד חברתי. הרצאה מקוונת. מכון חרוב. <https://www.youtube.com/watch?v=HOE2gQkpHY>
- Abel, T., & McQueen, D. (2020). The COVID-19 Pandemic Calls for Spatial Distancing and Social Closeness: Not for Social Distancing. *Int J Public Health*, 65, 231.
- Berger, L. M. (2004). Income, Family Structure, and Child Maltreatment Risk. *Children and Youth Services Review*, 26(8), 725-748.
- Betz, J. (2020). Community-Care Strategies for Schools During the Coronavirus Crisis. *WestEd*. https://www.wested.org/wp-content/uploads/2020/05/Brief_Community_Care_Strategies.pdf
- Caffo, E., Scandroglio, F. & Asta, L. (2020). Debate: COVID-19 and Psychological Well-Being of Children and Adolescents in Italy. *Child and adolescent mental health*. <https://doi.org/10.1111/camh.12405>
- Conrad-Hiebner, A., & Byram, E. (2020). The Temporal Impact of Economic Insecurity on Child Maltreatment: a Systematic Review. *Trauma, Violence, & Abuse*, 21(1), 157-178.

- Coulton, C. J., Crampton, D. S., Irwin, M., Spilsbury, J. C., & Korbin, J. E. (2007). How Neighborhoods Influence Child Maltreatment: A Review of the Literature and Alternative Pathways. *Child abuse & neglect*, 31(11-12), 1117-1142.
- Cumberland Times-News. (2020, June 8). Be aware of signs of child abuse, neglect. https://www.times-news.com/community/be-aware-of-signs-of-child-abuse-neglect/article_b45bb3f2-3ce8-53bf-aebf-50991fbbdf60.html
- DeParle, J. (2020, April 2). The Safety Net Got a Quick Patch. What Happens After the Coronavirus? *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2020/03/31/us/politics/coronavirus-us-benefits.html>
- Derbyshire Constabulary. (2020). People with home-visiting roles urged to look for the signs of child abuse. <https://www.derbyshire.police.uk/news/derbyshire/news/news/forcewide/2020/june/people-with-home-visiting-roles-urged-to-look-for-the-signs-of-child-abuse/>
- Eriksen, S., & Jensen, V. (2006). All in the Family? Family Environment Factors in Sibling Violence. *Journal of family violence*, 21(8), 497-507.
- Gilbert, R., Kemp, A., Thoburn, J., Sidebotham, P., Radford, L., Glaser, D., & MacMillan, H. L. (2009). Recognizing and Responding to Child Maltreatment. *The lancet*, 373(9658), 167-180.
- Haas, B. M., Berg, K. A., Schmidt-Sane, M. M., Korbin, J. E., & Spilsbury, J. C. (2018). How might Neighborhood-Built Environment Influence Child Maltreatment? Caregiver Perceptions. *Social Science & Medicine*, 214, 171-178.
- Hertfordshire Constabulary. (2020). Constabulary supports national child abuse awareness campaign. <https://www.herts.police.uk/news-and-appeals/constabulary-supports-national-child-abuse-awareness-campaign-0167>
- Hoekstra, P.J. (2020). Suicidality in Children and Adolescents: Lessons to be Learned from the COVID-19 Crisis. *Eur Child Adolesc Psychiatry* 29, 737–738. <https://doi.org/10.1007/s00787-020-01570-z>
- International Social Security Association (ISSA). (2020). Social security key to reduce economic and social impact of coronavirus. <https://www.issa.int/news/social-security-key-reduce-economic-and-social-impact-coronavirus>
- Johns Hopkins Bloomberg School of Public Health. (2020a). Resources for Parents and Children to Prevent Abuse During the COVID-19 Outbreak. <https://www.jhsph.edu/research/centers-and-institutes/moore-center-for-the-prevention-of-child-sexual-abuse/resources/covid-19-parents-preventing-child-sexual-abuse/>
- Johns Hopkins Bloomberg School of Public Health. (2020b). Preventing Child Sexual Abuse Before It Begins. <https://www.jhsph.edu/research/centers-and-institutes/moore-center-for-the-prevention-of-child-sexual-abuse/>
- Kooth, (2020). *Week 14: How Covid-19 is Affecting the Mental Health of Children and Young People*. https://xenzone.com/wp-content/uploads/2020/06/CYP_Infographic_110620-CSE_V5.pdf

- Martin, K. (2011). *Electronic Overload: The Impact of Excessive Screen use on Child and Adolescent Health and Wellbeing*. Perth, Western Australia: Department of Sport and Recreation.
- Martin, A. J., & Dowson, M. (2009). Interpersonal Relationships, Motivation, Engagement, and Achievement: Yields for Theory, Current Issues, and Educational Practice. *Review of educational research*, 79(1), 327-365.
- Mersky, J. P., Berger, L. M., Reynolds, A. J., & Gromoske, A. N. (2009). Risk Factors for Child and Adolescent Maltreatment: A Longitudinal Investigation of a Cohort of Inner-City Youth. *Child maltreatment*, 14(1), 73-88.
- Moreno, M. A., Jelenchick, L., Koff, R., & Eickhoff, J. (2012). Depression and Internet use Among Older Adolescents: An Experience Sampling Approach. *Psychology*, 3(9A), 743–748.
<https://doi.org/10.4236/psych.2012.329112>
- Napolitano, J. (2020, April 2). Distanced by Pandemic, School Psychologists Improvise Ways to Connect with Struggling Students. *The 74*. <https://www.the74million.org/article/distanced-by-pandemic-school-psychologists-improvise-ways-to-connect-with-struggling-students/>
- OECD. (2020a). *Combatting COVID-19's Effect on Children*, <http://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/combating-covid-19-s-effect-on-children-2e1f3b2f/>
- OECD. (2020b). *COVID-19: Protecting people and societies*. https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=126_126985-nv145m3196&title=COVID-19-Protecting-people-and-societies
- OECD. (2020c). *Supporting people and companies to deal with the COVID-19 virus: Options for an immediate employment and social-policy response*. https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=119_119686-962r78x4do&title=Supporting_people_and_companies_to_deal_with_the_Covid-19_virus
- Perez, T. (2020, March 31). The digital divide, COVID-19 and our failing education system. *The Temple News*. <https://temple-news.com/the-digital-divide-covid-19-and-our-failing-education-system/>
- Przybylski, A. & Weinstein, N. (2017), *A Large-Scale Test of the Goldilocks Hypothesis: Quantifying the Relations between Digital-Screen Use and the Mental Well-Being of Adolescents*, <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0956797616678438>
- Rabson, M. (2020, April 22). Advocates worry coronavirus pandemic putting more children at risk for abuse. *Global News*. <https://globalnews.ca/news/6851290/coronavirus-child-abuse-risk/>
- Relva, I. C., Fernandes, O. M., & Mota, C. P. (2013). An Exploration of Sibling Violence Predictors. *Journal of aggression, conflict and peace research* 5(1), 47-61.
<https://doi.org/10.1108/17596591311290740>
- Roje Đapić, M., Buljan Flander, G., & Prijatelj, K. (2020). Children Behind Closed Doors Due to COVID-19 Isolation: Abuse, Neglect and Domestic Violence. *Archives of Psychiatry Research: An International Journal of Psychiatry and Related Sciences*, 56(2), 181-192.

Save the Children. (2020). *Save the Children's COVID-19 Program Framework and Guidance. Version 2.0.* https://resourcecentre.savethechildren.net/node/17089/pdf/save_the_childrens_covid-19_program_framework_and_guidance_-_version_2.0.

Slack, K. S., Berger, L. M., DuMont, K., Yang, M. Y., Kim, B., Ehrhard-Dietzel, S., & Holl, J. L. (2011). Risk and Protective Factors for Child Neglect During Early Childhood: A Cross-Study Comparison. *Children and Youth Services Review, 33*(8), 1354-1363.

Stansfield, J., Mapplethorpe, T., & South, J. (2020). The community response to coronavirus (COVID-19). <https://publichealthmatters.blog.gov.uk/2020/06/01/the-community-response-to-coronavirus-covid-19/>

Tarren-Sweeney, M. (2017). Rates of Meaningful Change in the Mental Health of Children in Long-Term Out-of-Home Care: A Seven to Nine-Year Prospective Study. *Child Abuse & Neglect, 72*, 1-9.

The Alliance for Child Protection in Humanitarian Action. (n.d). *Guidance Note: Protection of Children During Infectious Disease Outbreaks.* https://alliancecpha.org/en/system/tdf/library/attachments/cp_during_ido_guide_0.pdf?file=1&type=node&id=30184

The Alliance for Child Protection in Humanitarian Action, End Violence Against Children, UNICEF, WHO. (2020). *COVID-19: Protecting Children from Violence, Abuse and Neglect in the Home, Version 1*, May 2020. <https://www.unicef.org/sites/default/files/2020-05/COVID-19-Protecting-children-from-violence-abuse-and-neglect-in-home-2020.pdf>

The World Bank. (2020a). Community Responses to COVID-19: The Resilience of Indonesia. <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2020/06/01/community-led-responses-to-covid-19-the-resilience-of-indonesia>

The World Bank. (2020b). Community Responses to COVID-19: From the Horn of Africa to the Solomon Islands. <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2020/05/19/community-responses-to-covid-19-from-the-horn-of-africa-to-the-solomon-islands>

UNESCO (2020), *School Closures Caused by Coronavirus (Covid-19)*, <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse>

UNICEF (2020a). *COVID-19 and its Implications for Protecting Children Online.* <https://www.unicef.org/sites/default/files/2020-04/COVID-19-and-Its-Implications-for-Protecting-Children-Online.pdf>

UNICEF (2020b). *Risk Communication & Community Engagement: Practical Tips on Engaging Adolescents and Youth in the COVID-19 Response.* <https://www.unicef.org/media/66761/file/Practical-Tips-on-Engaging-Adolescents-and-Youth-in-the-COVID-19-Response-2020.pdf>

Warren, E. J., & Font, S. A. (2015). Housing Insecurity, Maternal Stress, and Child Maltreatment: An Application of the Family Stress Model. *Social Service Review, 89*(1), 9-39.

World Health Organization (WHO). (2020). *Addressing Violence Against Children, Women and Older People During the COVID-19 Pandemic: Key Actions* (No. WHO/2019-nCoV/Violence_actions/2020.1).

Yeager, C., Hurley-Dasgupta, B., & Bliss, C. A. (2013). cMOOCs and Global Learning: An Authentic Alternative. *Journal of Asynchronous Learning Networks*, 17(2), 133-147.